

РОЗДІЛ І. БОНІСТИКА

Олександр Дем'янюк, Михайло Білик Паперові гроші Української революції (доба Української Центральної ради 1917–1918)

Після початку Української революції, навесні 1917 року розпочалося формування державних органів влади, які повинні були не лише змінити чиновників царської доби, але й наповнити вертикаль влади україноорієнтованими працівниками. Відповіддю українських земель на події у Петрограді у лютому-березні 1917 року та створення Тимчасового уряду Росії (ТУ) стало створення в Києві Української Центральної ради (УЦР).

Від Тимчасового уряду Росії вимагалася широкої автономії та надання українського характеру публічним установам [1, с. 28]. У тогочасних умовах очільники державотворчого процесу в Україні не могли всеосяжно оцінити виклики, які постали перед ними. Власні гроші для України в умовах федерації та єдиного економічного простору не передбачалися. Спектр проблем в політичній, військовій, економічній, соціальній царинах збільшувався.

Для молодой держави виникло відразу кілька нагальних державотворчих проблем, до яких додавалися й локальні (на рівні губерній, повітів). Окремого висвітлення, з-поміж іншого, потребує монетарна політика держави в революційну добу. На території українських губерній впродовж доби Української Народної республіки (березень 1917 – квітень 1918) з різною інтенсивністю продовжували використовуватися гроші кількох історичних епох (Російської імперії, Тимчасового уряду Росії, Української Народної Республіки), кількох країн (Російської імперії / держави, Австро-Угорської імперії, Німецької імперії), різних адміністративно-територіальних одиниць (місцеві гроші).

Позаяк УЦР і ТУ врешті взаємно визнавали один одного, на території українських губерній до обігу рублів імперського періоду додалися рублі ТУ (відомі як «керенки»), названі за прізвищем прем'єр-міністра ТУ з липня 1917 року Александра Керенського. Втім, невдовзі УЦР зіштовхнулася з браком коштів на фінансування об'єктів соціального призначення. Впродовж літа-осені різка зміна політичної ситуації змусила молоду українську владу терміново вирішувати питання про незалежність та суверенітет республіки.

Фінансова залежність стала своєрідним важелем у відносинах обох держав. До Києва, подеколи, не надходило і половини коштів, які були необхідні для повноцінної роботи урядових інституцій, державних установ та адміністративних органів у губерніях і повітах. Голова українського уряду Володимир Винниченко та секретар фінансів Христофор Барановський неодноразово зверталися до ТУ за асигнуванням на потреби уряду додаткових коштів. Російські урядовці, переважно, відбувалися лише обіцянками.

З метою унезалежнення від ТУ, українські керівники в липні 1917 року оголосили конкурс ескізів майбутніх українських грошових знаків. Зголосилися відомі українські художники та графіки – Георгій Нарбут, Григорій Золотов, Олександр Красовський, Борис Романовський, Антон Середа [2; 19, с. 1291], Василь Кричевський, Іван Мозалевський, Антон Приходько [9, с. 224; 18, с. 104].

Окрім того, відсутність національної валюти й податкової системи змусило діячів Української Центральної ради ініціювати збір добровільних пожертв у щойно створений Національний фонд. Було започатковано роботу комітету фонду на чолі з Людмилою

Старицькою-Черняхівською. Комітет розіслав звернення до приватних осіб та організацій з пропозицією підтримати фінансово українську справу. Секретар УЦР Михайло Єремійв пізніше називав суму пожертв небайдужих громадян – 3,5 млн. карбованців [3].

Фінансова проблема загострювалася і з 21 серпня 1917 року, після призначення на посаду секретаря фінансів і промисловості професора Михайла Туган-Барановського, розпочалася законотворча робота, скерована на становлення національної фінансової системи. Після більшовицького перевороту в Петрограді стало зрозумілим, що дії нової російської влади невдовзі призведуть до припинення грошового постачання Києва. Процес формування незалежної фінансової системи УНР поживавився.

Після проголошення 7 листопада 1917 року Українською Центральною радою III Універсалу, вітчизняні урядовці активізували процес запровадження власних грошових знаків та створення національної фінансової системи. Серед «піонерів» цих процесів – заступник секретаря фінансів і промисловості інженер-технолог Василь Мазуренко, економіст, радник секретаря фінансів, з грудня 1917 року директор Державного банку УНР Михайло Кривецький [6, с. 9].

Паралельно з напрацюванням законодавчої бази здійснювався пошук друкарні для друку грошових знаків. Справа нелегка. Необхідно було, щоби вона мала відповідні технології, новітнє устаткування та кваліфікований персонал. Створюється спеціальна група на чолі з інженером Євгеном Голіцинським, що займалася вивченням спроможності друкарень виготовити грошові банкноти. Цим вимогам заледве відповідала київська друкарня Стефана Кульженка, розташована на вул. Пушкінська, 4 [2]. У 1917 році ця друкарня перебувала в управлінні сина засновника справи – Василя.

Сьогодні навіть школярам відомо, що національна валюта повинна бути підкріплена золотовалютним резервом. Від цього, з-поміж іншого, залежить її курс по відношенню до іноземних валют, здатність держави виступати суб'єктом міжнародних торговельно-економічних і кредитно-фінансових відносин, належною кількістю платіжних засобів, покриття дефіциту платіжного балансу тощо.

Золоту номінальну вартість своєї національної валюти вказували на купюрах майже всі держави, які існували на межі XIX–XX століть, що вважалося світовими економістами доцільним як з огляду на успішне державне, так і міжнародне господарство. Сутність такої організації державних фінансів було втілено у світовому механізмові міжнародного золотого стандарту (international gold standart) – міжнародній валютній системі, що діяла на межі XIX–XX століть. Відповідності до неї кожна країна встановлювала вартість своїх грошових одиниць у певній кількості золота і забезпечувала цю долю. Українська фінансова система організовувалася за тодішніми міжнародними стандартами і правилами. Згідно цієї системи між країнами допускався й рух золота (gold flow), тобто державами гарантувалося його вільний прилив або відтік з своєї території. [15, с. 49]. Правдоподібно, що в період становлення української державності в 1917 році жодна з європейських держав з числа країн Антанти чи Почвірного союзу реально не могла гарантувати і претендувати на подібне.

УНР мала би сама гарантувати власні гроші цінними металами. Через низку не лише економічних, але й військово-політичних причин, УЦР не вдалося зібрати золотого запасу (gold reserve), проте прагнення до цього безумовно було. На той час в українській скарбниці достатньої кількості цих металів не було, тому гарантували всім майном держави [14]. Тому у 1917 році запровадженню української валюти передувала бурхлива дискусія. Так, професор Леонід Яснопольський доводив, що національна грошова одиниця обов'язково повинна бути підкріплена золотим запасом. Пропонувалися різні шляхи поповнення золотовалютного запасу держави. Наприклад, висувалася пропозиція продавати селянам

поміщицьку землю. Позаяк місцеві селяни, які найбільше потребували землі, не мали золота цю пропозицію було відхилено.

Генеральний секретар земельних справ Борис Мартос запропонував забезпечити національну грошову одиницю прибутками від державних монополій, насамперед на цукор та борошно. Ця думка видавалася цілком раціональною й була підтримана більшістю українського уряду.

1 грудня 1917 року на черговому засіданні Генерального секретаріату УНР було визнано доцільним популяризувати ідею впровадження українських грошей через ЗМІ та у спеціальних брошурах. Наступного дня на урядовому засіданні було заслухано відповідну доповідь Генерального секретаря М. Ткаченка й затверджено текст легенд на майбутніх українських грошах, якими мали стати карбованці (мова тоді йшла про 3-карбованцеву купюру) [10, с. 24].

Відтак, 19 грудня 1917 року УЦР ухвалила «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР», яким передбачалося випуск Державним банком кредитових білетів, які тимчасово, до накопичення золотого запасу, підкріплювалися державним майном – залізницями, корисними копалинами, лісами, державними монополіями тощо. Ця реформа мала уніфікувати й стабілізувати грошовий обіг в УНР, створити фінансову основу її економічної самостійності.

Нові гроші отримали назву – «карбованці». Один карбованець містив 17,424 долі чистого золота (0,774 г) та ділився на 200 шагів [8, с. 196]. Обґрунтовуючи назву перших українських грошей, голова УЦР Михайло Грушевський зазначав: «Ухвалюючи випуск українських грошей для першого початку, в «карбованцях», рівних російським рублям, з огляду на при звичаєння людности, Центральна Рада zarazом приймаючи поділ українського карбованця на 200 шагів, тим самим в принципі вже прийняла перехід до меншої монетної оди́ниці – півкарбованця, зложеного з ста шагів, відповідно до того, як звичайно діляться нові монетні оди́ниці, – на сто частей» [4]. На момент запровадження першого українського карбованця (точніше – стокарбованця) ця назва широко використовувалася на теренах Наддніпрянської України. Карбованцем селяни називали російський рубль [16]. Окремі дослідники повідомляють, що деякі європейські гроші в українських губерніях називали карбованцями через наявність на їхніх гуртах насічок – «карбів» [11, с. 118]. Тому назва, паритетний курс рубль-карбованець і незмінні ціни на товари мали призвичаїти місцеве українське населення до першої національної банкноти.

Вважаючи назву «карбованець» тимчасовою, М. Грушевський висловлюється щодо остаточної назви української валюти: «Як же назвати нашу нову українську одиницю? У нас була тільки одна наша власна, історична, державна монетна система – це рахунок на «гривни», і я думаю, що творячи свою власну монетну систему під теперішню хвилю, найбільш натуральним буде вернутись до цієї старої назви, приложивши і до нової монетної оди́ниці – півкарбованця» [4].

На рівні з національною валютою продовжували обіговий хід російські рублі як царські, так і Ту. Російської імперії – державні казначейські білети номіналами 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 500 рублєй; розмінні казначейські білети номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50 копєєк. Тимчасового уряду Росії – державні казначейські білети номіналами 250 і 1000 рублєй зразка 1917 року; казначейські знаки «керєнки» номіналами 20 і 40 рублєй зразка 1917 року [5, с. 182–200].

Позаяк автори не ставлять собі за мету надавати більше уваги цим паперовим знакам, то згадуємо їх лише побіжно, задля створення цілісної картини грошового обігу в тогочасній Українській Народній Рєспубліці. Нас більше цікавитимуть власне українські гроші та процес їх запровадження, створення, введення в обіг.

Перша українська банкнота номіналом 100 карбованців з'явилася в обігу 23 грудня 1917 року. Відсутність менших номіналів було заплановано свідомо, з метою отримання великої суми грошей, економії матеріалів та засобів на виготовлення валюти й покриття в найкоротший термін нестачі готівкової маси. При цьому, розмінними знаками мали стати банкноти попередніх російських урядів, згадані вище.

Аверс (лицьовий бік): номінал банкноти в орнаментованому картуші. Написи «Державний кредитовий білет», «сто карбованців», «1 карб. містить 17,424 долі широго золота» українською мовою. Зліва на картуші знак тризуба (майбутнього державного герба УНР), справа – арбалет (самостріл куша) (герб старого Подолу м. Києва, з XVII ст. – герб Київського магістрату). Зліва внизу підпис директора Державного банку Української Народної Республіки, справа внизу підпис скарбника. Серія АД 185

Реверс (зворотній бік): в центрі великими цифрами «100» під яким на ідиш написано «карбованців», вгорі зліва аналогічний напис російською мовою, а вгорі справа – польською. Під написом зліва вгорі «серія АД». Вгорі по центру напис «Державні Кредитові Білети Української Народної Республіки забезпечуються державним майном Республіки, а саме: надрами, лісами, залізницями, державними прибутками, в тім числі прибутками з монополії цукру та інших монополій». Внизу зліва напис «Державні Кредитові Білети Української Народної Республіки ходять нарівні з золотою монетою». Внизу справа напис «За фальшування Державних Кредитових Білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою»

Автором проекту зазначеної банкноти був видатний український графік, ректор Української Академії Мистецтв Георгій Нарбут. Аверс (лицьовий бік) банкноти був виконаний у стилі українського козацького бароко XVII-XVIII століть, як елемент

оформлення був використаний тризуб, на той час ще не затверджений як державний герб України. На цьому грошовому знаку використано дев'ять різновидів шрифту. На банкноті стояли підписи директора Державного банку Михайла Кривецького та скарбника В. Войнилова. Новинкою було те, що номінал на реверсі був вказаний мовами народів, які проживали в Українській Народній Республіці – російська, польська та ідиш [3].

Для цієї банкноти папір було використано без водяних знаків і гільйоширної сітки, що відразу спровокувало до фальшування купюри. Окрім того помічено, що літографічний друк недосконалий, помилково на аверсі замість «кредитовий» написано «кредітовий», реверс (зворотній бік) банкноти був надрукований перевернутим відносно аверсу [6, с. 63]. Розмір банкноти 170x105 мм.

Серед населення УНР банкнота одержала кілька прізвиськ: «єврейські гроші» – за друк на реверсі назви номіналу російською, польською та єврейською мовами; «яєчня» – за жовтий та жовто-гарячий колір аверса; «кульженки» – за прізвиськом власника друкарні, де їх виготовляли, «горпинка» – за специфічний орнамент у стилі українського бароко, який часто траплявся на жіночих фартушках (кияни називали фартушки «горпинками») [17]. Попри це, державний кредитовий білет вартістю 100 карбованців став першим в першій українській державній емісії (її розмір – 53 мільйони 250 тисяч карбованців) [2].

19 січня 1918 року УЦР ухвалила закон, згідно з яким в обіг випускалися кредитові білети на загальну суму 500 млн крб., з великим набором номіналів: 10, 25, 50, 100, 250, і 1000 крб. В ту пору українська валюта за вартістю приблизно відповідала російським рублям. Однак, як показали майбутні події, реалізувати норми цього законодавчого акту не вдалося.

Інтервенція більшовицьких військ на територію УНР, а відтак, падіння столиці 26 січня 1918 року на деякий час відсунули фінансово-економічні перетворення. Наступного дня в Брест-Литовську було підписано мирний договір, що дало змогу українським військовим загонам та урядовим інституціям невдовзі повернутися до Києва. Під час відступу з Києва більшовики разом з награбованим вивезли кліше для виготовлення банкнот 100 карбованців зразка 1917 року. 24 вересня 1918 року вже уряд Української Держави гетьмана Павла Скоропадського оголосив про обмін цих банкнот на інші в строк до 1 листопада, після чого вони оголошувалися неплатіжними [7, с. 78].

Більшовицька окупація 1918 року, хоча й недовготривала, завдала значних збитків економічному й господарському життю країни. Банки втратили майже всі свої золоті та срібні запаси – вони були або пограбовані, або конфісковані більшовиками. Зважаючи на такі обставини, Рада Народних Міністрів на чолі зі Всеволодом Голубовичем доручили міністерству фінансів розробити законопроект про нову грошову одиницю – гривню.

1 березня 1918 року, ще перебуваючи в Житомирі, губернському місті Волині, Мала Рада під головуванням голови УЦР М. Грушевського прийняла «Закон про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів». За основну грошову одиницю була прийнята гривня, що мала містити 8,712 долі (гр.) золота; гривня поділялася на 100 шагів; 2 гривні прирівнювалися до 1 карбованця. Мали з'явитися банкноти номіналами 2, 10, 100 і 500 гривень. Проте на час гетьманського перевороту гривні ще не з'явилися в українському грошовому обігу. В добу Української Держави Декретом гетьмана від 9 травня 1918 року було проголошено повернення до першої фінансової одиниці, згідно з яким, карбованець знову ставав єдиною валютою Української Держави.

Закон передбачав і випуск монет різних номіналів і типів. Зокрема, декларувалося карбування золотої 20-гривневої монети, яка мала містити у своїй іконографії портрет Т. Г. Шевченка; зображення малого герба – тризуба та монограму «УНР». На срібній монеті в 1 гривню планувалося подати назву номіналу, рік і місце випуску (Київ). Передбачався й випуск дрібних монет номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50 шагів з недорогоцінного металу [11, с. 26].

Ескіз двогривневої банкноти був оздоблений простим геометричним орнаментом [16]. Його виконав Василь Кричевський (Національний банк України в 2023 році випускає пам'ятну монету до 150-річчя від дня народження митця). Над іншими банкнотами попрацював Георгій Нарбут.

Банкноти мали друкуватися в Берліні та Лейпцигу в німецькій державній друкарні «Reichsdruckerei», про що було підписано відповідний договір з урядом УНР. Контроль над виконанням замовлення з 15 березня 1918 року здійснювала спеціальна комісія на чолі з радником Міністерства фінансів інженером Є. Голіцинським. Паралельно в київській друкарні С. Кульженка було створено Експедицію заготовок державних паперів, що мала слідкувати за друком банкнот та цінних паперів на території УНР. Газета «Нова рада» на початку квітня 1918 року повідомляла, що з Лейпцигу (Німеччина) невдовзі має прибути обладнання для української монетарні, яке було закуплено урядом у тамтешніх фірм [12].

30 березня 1918 року УЦР прийняла рішення про додаткову емісію у розмірі сто мільйонів карбованців. Передбачалося випустити банкноти номіналами 5, 10, 25 та 50 карбованців. Передбачався їхній обіг до 1 березня 1919 року, після чого заміна гривнею. Зазначимо, що емісію додаткових номіналів карбованців було реалізовано лише частково.

Випущені 6 квітня 1918 року Держскарбниці вартістю у 25 і 50 карбованців містили напис: «ходять нарівні з кредитовими білетами» і роль яких, завдяки закону від 30 березня, значно зросла у державно-фінансовому житті України [15, с. 49]. Вони не мали серії та номеру, траплялися помилки. Найсуттєвішою з них, як виявилось, була «ходить нарівні з кредитовим білетом», тобто малася на увазі наявність лише одного кредитового білета в обігу – 100 карбованців. Тому їх було замінено новою емісією з серіями АК (м. Київ) і АО (м. Одеса, до № 209), в яких виправлено помилки в написах. Банкноти наступних серій вважалися фальшивими в зв'язку з тим, що оригінальні кліше потрапили до рук денікінців.

Аверс (лицьовий бік): номінал банкноти «25 карбованців» по центру в картуші, під номіналом «Директор Державної скарбниці, підпис», зліва від якого селянин з лопатою, справа – селянка з серпом, вгорі тризуб. Зверху банкноти напис «знак державної скарбниці», внизу «ходить на рівні з кредитовими білетами». Серія, номер

Реверс (зворотній бік): в центрі зображення профілів жінки та чоловіка, вгорі: двічі номінал банкноти (між ними напис «карбованців»), внизу: зліва номінал «25», справа тризуб, по центру напис «за фальшування карасться тюрмою»

Аверс (лицьовий бік): номінал банкноти «50 карбованців» по центру в картуші, під номіналом «Директор Державної скарбниці, підпис», зліва від якого селянин з лопатою, справа – селянка з серпом, вгорі тризуб. Зверху банкноти напис «знак державної скарбниці», внизу «ходить на рівні з кредитовими білетами». Серія, номер

Реверс (зворотній бік): в центрі зображення профілів жінки та чоловіка, вгорі: двічі номінал банкноти (між ними напис «карбованців»), внизу: зліва номінал «50», справа тризуб, по центру напис «за фальшування карається тюремю»

Проекти цих знаків розробив художник Олександр Красовський. В оформленні банкнот було використано елементи української вишивки та орнаменту, які митець знайшов у стародруках і козацьких грамотах [20, с. 8]. На аверсі розміщені дві символічні фігури: праворуч – селянин, який тримає в лівій руці лопату, ліворуч – селянка зі снопом пшениці в одній руці і серпом в іншій. Навколо них орнамент, що нагадує флору. На реверсі в центрі – два профілі чоловіка та жінки. Чоловік символізує козацьку Україну, жінка – відроджену нову державу – УНР.

Завдяки своєму оформленню в народі вони отримали назву «лопатки» та «берізки». Обидві банкноти за підписом директора Державної скарбниці Харитона Лебідя-Юрчика мали ідентичний малюнок і відрізнялися лише номіналом та кольором. Розмір банкнот: 25 карбованців – 132x75 мм, 50 карбованців – 135x75 мм [7, с. 79–80].

Труднощі в провадженні нових грошових знаків: затримка з виготовленням банкнот у Німеччині, нестача дрібних банкнот, відсутність необхідної кількості коштовних металів для карбування власної монети, змусили Народне міністерство України» (18 квітня 1918 року) до оголошення про введення в обіг розмінних грошових знаків – шагів, оформлених у вигляді поштових марок.

На відміну від поштових розмінні марки-шаги мали перфорацію по периметру. Всі шаги на аверсі мали напис: «Українська Народна Республіка». На реверсі зображено державний герб тризуб та напис під ним у чотири ряди: «ходить на рівні з дзвінкою монетою». Мали номінал 10, 20, 30, 40 та 50 шагів.

Етимологія назви «шаг» бере своє коріння з польсько-литовської доби. Провідна роль в тому, що українська розмінна монета (марка) шаг отримала таку назву, належить Михайлу Грушевському. Він неодноразово зазначав, що при розробці української грошової системи необхідно покладатися на історичну традицію [3].

Марки-шаги номіналом 10 і 20 були спроектовані графіком Антоном Середою, 30, 40, 50 шагів – Георгієм Нарбутом. Розмінні грошові знаки виготовлялися на грубому папері в Києві в друкарні С. Кульженка та в одеській друкарні Ю. Фесенка аркушами по 100 штук. Щоправда ці марки-шаги з'явилися в обігу вже за доби Гетьманату Павла Скоропадського.

На кінець квітня 1918 року грошова система УНР починає стабілізуватися. На жаль, надії керівників республіки на швидке виготовлення нової грошової одиниці в Німеччині не справдилися. У самій Україні на зміну УНР 29 квітня 1918 року прийшла Українська Держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

Зазначимо, що УНР, а пізніше Гетьманат П. Скоропадського змушені були враховувати тогочасний підокупаційний статус держави, а відтак – погоджувати свою фінансову політику з австро-німецькою владою. Серед її представників можемо згадати голову Київського угруповання німецьких військ генерал-полковника Германа фон Айхгорна чи начальника штабу групи армій «Київ» генерал-лейтенанта Вільгельма Гренера. Про обов'язковість таких погоджень свідчить поява низки нормативно-правових актів та договорів, зокрема й про тимчасове введення в обіг німецьких окупаційних грошових знаків («остмарок»), легалізацію в Україні німецьких та австрійських номіналів [13, с. 148]. Навесні 1918 року встановлено курс конвертованості валют: один український карбованець відповідав 1,5 німецької марки, 2 окупаційним маркам і 2 австрійським кронам.

Загострення політичної ситуації наприкінці зими 1918 року, захоплення більшовицьким військом Києва ускладнювало емісію українських грошей, а тому їх спостерігався їх гострий дефіцит. Це змусило уряд УНР іти на крайні заходи – дозвіл емісії місцевих серій. З'явилися місцеві та приватні гроші. Органи місцевої влади в Києві, Житомирі, Одесі, Миколаєві, Харкові, Могилеві-Подільському – усього понад 300 населених пунктів випустили понад 1500 видів бон (сурогатів), різних за емітентом, назвою (білет, чек, грошовий знак, купон, марка, здача, талон, товарний чек тощо) і визначенням грошової одиниці [9, с. 224].

Аверс (лицьовий бік): по центру банкноти герб Житомира, під ним напис «один карбованець», по боках – два ангели, від центру зліва і справа номінал «1», вгорі зліва рік випуску «1918 року», вгорі справа серія банкноти, вгорі по центру шестизначний номер; внизу по центру напис «Розмінний білет міста Житомира. Всі видані до загального розміну білети міста Житомира цілком забезпечені Державними кредитовими білетами і 5% короткостроковими зобов'язаннями Державної Скарбниці схованих в Житомирському Відділі Державного Банку», знизу зліва підпис міського голови, знизу справа підпис бухгалтера

Реверс (зворотній бік): в центрі орнаментований картуш з номіналами (зліва і справа), написом «один карбованець» (внизу, вгорі), написом в середині картуша «За весь час обороту розмінних білетів м. Житомира Житомирський Відділ Державного Банку і всі кредитові інституції виплачують за кожну тисячу карбованців розмінними білетами тисячу карбованців Державними кредитовими білетами рублями або п'ятипроцентними короткостроковими зобов'язаннями Державної Скарбниці і приймають розмінні білети міста Житомира в різних виплатах в якій би то не було суми». Вгорі та внизу банкноти напис «Фальшування карається законом»

Аверс (лицьовий бік): по центру банкноти орнаментований картуш з гербом Житомира та номіналами по боках. Вгорі банкноти двічі розміщено аббревіатуру «Ж.М.У.», серія і шестизначний номер. В середині напис «п'ять карбованців», під яким напис «1918 року. Розмінний білет міста Житомира. Всі видані до загального розміну білети міста Житомира цілком забезпечені Державними кредитовими білетами і 5% короткострочними зобов'язаннями Державної Скарбниці схованих в Житомирському Відділі Державного Банку», знизу зліва підписбухгалтера, знизу справа підпис міського голови

Реверс (зворотній бік): в центрі орнаментований картуш з номіналами, написом в середині картуша «За весь час обороту розмінних білетів м. Житомира Житомирський Відділ Державного Банку і всі кредитові інституції виплачують за кожну тисячу карбованців розмінними білетами тисячу карбованців Державними кредитовими білетами рублями або п'ятипроцентними короткострочними зобов'язаннями Державної Скарбниці і приймають розмінні білети міста Житомира в різних виплатах в якій би то не було суми». Вгорі та внизу банкноти напис «Фальшування карається законом»

Аверс (лицьовий бік): ідентичний банкноті номіналом 3 карбованці, окрім кольору та, власне, номіналу «п'ять карбованців» та «5»

Реверс (зворотній бік): ідентичний банкноті номіналом 3 карбованці, окрім кольору та, власне, номіналу «п'ять карбованців» та «5»

Наприклад, 14 лютого 1918 року Рада Народних Міністрів дозволила м. Житомиру видавати власні бони за умови подачі їх легенд винятково державною мовою та вміщення на аверсах позначення «УНР». Ймовірно, навесні 1918 року було віддруковано три номінали – 1, 3, 5 карбованців. Розмір однокарбованцевої банкноти – 116x69 мм, трикарбованцевої банкноти – 151x95 мм, п'ятикарбованцевої банкноти – 152x97 мм.

Зазначимо, що значна частина випусків місцевих банкнот не мала відповідного погодження з органами центральної влади й здійснювали друк «грошей» лише за рішенням місцевих урядовців.

Можемо констатувати, що в добу Української Народної Республіки на території держави в обігу були банкноти колишньої Російської імперії, Тимчасового уряду, УНР, місцеві випуски. Першою національною банкнотою стали 100 карбованців 1917 року

випуску. Навесні 1918 року в обігу з'явилися 25 та 50 карбованців, було підготовлено до випуску гроші-марки номіналами 10, 20, 30, 40 та 50 шагів, які з'явилися у вжитку за Гетьманату П. Скоропадського.

Джерела та література:

1. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. Київ : Наукова думка, 1994.
2. Пушкар Н. Паперові гроші незалежної України (1917–1920-ті роки). Бриз. Кур'єр. 2004. травень (№ 37–38).
3. Гроші революції. Хто, коли і як надрукував перші гроші республіки. URL. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/02/19/152099/>
4. Грушевський М. Про монетну українську одиницю. Народна воля. 1917. 31 грудня.
5. Орлов А.П. Бумажные денежные знаки в Беларуси. Каталог. Минск : Минская фабрика цветной печати, 2008.
6. Борис Мартос і Яків Зозуля Гроші Української держави. Мюнхен : Український технічно-господарський інститут, 1972.
7. Загребя Максим, Яценко Сергій паперові гроші кінця XIX – початку XXI ст. в обігу України. Каталог. Київ : Логос, 2019.
8. Дмитрієнко М.Ф. ГРИВНЯ. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка», 2004.
9. Дмитрієнко М.Ф. ГРОШОВИЙ ОБІГ В УКРАЇНІ 1917–1920. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : В-во «Наукова думка», 2004.
10. Голиш Г. М., Лисиця Л. Г. Боністична спадщина та наміри монетної регалії національних урядів доби Української революції 1917–1921 рр. Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. 2017. № 1.
11. Голиш Г. М. Основи нумізматики : навчальний посібник : 2-ге вид, доп. і випр. Черкаси, 2006.
12. Нова рада. 1918. 4 квітня.
13. Повідомлення Кредитової канцелярії «Про тимчасове введення в обіг німецьких окупаційних грошових знаків, випущених німцями в окупованих ними землях». Гроші в Україні : факти і док. / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. Київ : ARS Ukraine, 1998.
14. Як змінювалися українські гроші: історія гривні. URL. <https://nachasi.com/creative/2018/07/05/hryvnya-history/>
15. Гай-Нижник П. Характер і природа українських паперових грошових знаків 1917–1921 рр. Економічний часопис–XXI. 2002. № 9.
16. Євтушенко Ю. Запровадження гривні в УНР. URL. <https://www.jnsm.com.ua/h/0301T/>
17. Історія паперових грошей України 1917–1920 років. URL. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/istoriya_paperovih_groshey_ukrayini_19171920_rokiv.html
18. Казанцев Д. Паперові грошові знаки (бони) України 1917–1920 рр. Педагогічний вісник Поділля. 2008. № 4.
19. Паперові гроші. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Т. 5. Кн. 10.: Ол-Пе. Буенос-Айрес, 1962.
20. Кравець А., Лис С. Грошові одиниці періоду Української революції 1917–1921 рр. : навчальний посібник. Луцьк : ЛПІК, 2012.
21. Рябченко П.Ф., Бутко В.Н. Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769–1999 гг.) : в 2 т. Київ, 1999. Т. 2.